

بررسی عوامل مؤثر بر میزان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی

مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه پیام نور بندرعباس

منصوره دسترنج،¹ مهدی ملاحی²

چکیده

هدف اصلی مقاله حاضر، بررسی عواملی است که می‌تواند در میزان آگاهی دانشجویان نسبت به حقوق شهروندی مؤثر باشد. به عبارت دیگر، این مقاله به دنبال همبستگی میان عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان است. جامعه آماری، کلیه دانشجویان دانشگاه پیام نور بندرعباس بودند که از میان آن‌ها، با استفاده از فرمول کوکران تعداد 350 نفر به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی ساده برای نمونه انتخاب شدند. روش تحقیق این مطالعه، پیمایش و ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه بود. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، داده‌ها به وسیله نرم‌افزار آماری spss تجزیه و تحلیل شد. نتایج تحقیق نشان داد متغیرهای سن، جنس، رشته تحصیلی، تحصیلات پدر، تحصیلات مادر، میزان استفاده از رسانه‌های جمعی، نگرش به مشارکت، نگرش به شهروندی با آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی رابطه معنادار دارند. میان متغیرهای وضعیت اشتغال، پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده و آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی رابطه معناداری وجود ندارد. تحلیل رگرسیون مرحله‌به‌مرحله نشان داد پس از وارد شدن تمام ابعاد حقوق شهروندی، در نهایت چهار بُعد جنسیتی، سیاسی، مدنی و فرهنگی، 9/1 درصد واریانس متغیر وابسته (آگاهی از حقوق شهروندی) را تبیین می‌کنند. **واژگان کلیدی:** حقوق شهروندی، آگاهی از حقوق شهروندی، دانشجویان، دانشگاه پیام نور، بندرعباس.

1. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور / dastranj_mansoorah@yahoo.com (نویسنده مسئول)

2. رییس پژوهش و کارآفرینی دانشگاه پیام نور استان هرمزگان و مدرس دانشگاه / mallahi1404@gmail.com

1. مقدمه و بیان مسئله

شهروندی از جمله مفاهیم نوپدید است که به‌طور ویژه‌ای به برابری و عدالت توجه دارد. مقوله شهروندی وقتی تحقق می‌یابد که همه افراد یک جامعه از تمامی حقوق مدنی و سیاسی برخوردار شوند و همچنین به فرصت‌های مورد نظر زندگی از نظر اقتصادی و اجتماعی دسترسی آسان داشته باشند. شهروندان در برابر حقوقی که دارند، مسئولیت‌هایی را نیز در راستای اداره بهتر جامعه و ایجاد نظم بر عهده می‌گیرند، و شناخت این حقوق و تکالیف نقش مؤثری در ارتقای شهروندی و ایجاد جامعه‌ای بر اساس نظم و عدالت دارد (وثنوقی و حضرتی، 1391: 142).

از نظر تاریخی، شهروندی بستری اجتماعی است که تعیین‌کننده موقعیت فرد در عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی است. در حقیقت شهروندی یکی از مهم‌ترین منابعی است که جامعه به فرد به‌عنوان شخص حقوقی اعطا می‌کند و این هویت بخشی از جامعه مدنی است که بر محور مجموعه‌ای از ارزش‌ها شکل می‌گیرد که در معنای کلی به فضیلت مدنی تعبیر می‌شود (اینوکیشی و بلاندل، 2007: 103).

شهروندی به‌عنوان ویژگی بارز انسانی ناشی از نیاز انسان به همزیستی مسالمت‌آمیز با دیگر افراد انسانی، آگاهی نسبت به حقوق و وظایف خود و وجود اخلاق مشارکت‌جویانه و آگاهانه در فعل و انفعال‌های اجتماعی است (شرفی و طاهرپور، 1387).

شهروندی فعال و شهروند آگاه خواهان مشارکت هدفمند است؛ یعنی مردم در فرایند تصمیم‌گیری‌ها مشارکت فعال داشته باشند. بدین‌سان به شهروندان امکان مشارکت در برنامه‌ریزی‌ها و ارائه خدمات عمومی داده می‌شود.

شهروندی حق مشارکت در قدرت سیاسی و برخورداری از حقوق مدنی و اجتماعی را به افراد می‌دهد. حقوق شهروندی در تعریف خود ناظر بر حقوق فردی و رابطه فرد با دولت و دیگر شهروندان است و دربرگیرنده ابعاد سیاسی، مدنی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و جنسیتی می‌شود؛ بنابراین در یک برداشت، شهروندی موقعیتی است که به موجب آن شهروند از حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و جنسیتی برخوردار می‌شود.

حقوق شهروندی در صورتی در جامعه تحقق می‌یابد که شهروندان از دانش، نگرش، آگاهی و

مهارت لازم برای زندگی در جامعه مدنی برخوردار باشند. در صورت آگاهی مردم از حقوق‌شان می‌توان به ایجاد و تثبیت امنیت و رفاه اجتماعی پایدار و مستمر امیدوار بود. بی‌اطلاعی از حقوق افراد و اهمال‌ورزیدن در مورد آن یا حقیرانگاشتن آن، یکی از مهم‌ترین علل تیره‌روزی‌های عامه مردم و فساد حکومت‌هاست (UNESCO, 2004).

آگاهی از حقوق شهروندی به فرد اجازه دخالت آگاهانه در سرنوشت خود را می‌دهد و منجر به احقاق حقوق و زندگی بهتر برای خود و سایر اعضای جامعه می‌شود. تا افراد نسبت به حقوق شهروندی‌شان آگاهی نداشته باشند، از وظایف خود آگاه نخواهند شد و به آن عمل نخواهند کرد؛ پس برای اینکه حقوق شهروندی مؤثر باشد، شهروندان باید حقوق یکدیگر را بشناسند و آن را محترم شمارند؛ بنابراین میزان آگاهی افراد از حقوق و تعهداتشان و شیوه‌های فعال‌شدن آن‌ها در جامعه، نقش مؤثری در میزان تحقق شهروندی و ارتقای آن دارد.

امروزه حل بسیاری از مسائل و مشکلات جامعه در گروی آگاهی اعضای جامعه است، چراکه آنان را در رسیدن به حقوق خویش تواناتر می‌سازد. حل مسائل جامعه و ایجاد تغییر در آن‌ها، تنها از طریق مشارکت فعال اعضای جامعه عملی است و این مشارکت زمانی نتیجه مناسبی را در پی خواهد داشت که در مسیر درست حرکت کند و این نیز در گروی انسان‌هایی با آگاهی از حقوق و مسئولیت‌های خود شکل خواهد گرفت. در جامعه‌ای با افراد آگاه از حقوق و مسئولیت‌ها، تبعیض بر اساس جنس، نژاد، زبان و عقیده به کمترین میزان خواهد رسید.

با توجه به اینکه دانشجویان قشر ممتاز جامعه هستند و در شکل‌دهی به آگاهی مردم از حقوق‌شان نقش مؤثری داشته و از توانایی فراوانی در ایجاد تحرک و جریان‌سازی در افکار عمومی و مشارکت در امور جامعه برخوردارند، مانند گروه مرجعی هستند که افراد نگرش‌ها و رفتارهایشان را از آنان برداشت می‌کنند. بدین ترتیب، آگاهی از حقوق شهروندی در جامعه ایران به‌ویژه در میان دانشجویان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

با توجه به آنچه گفته شد، شناخت عوامل مؤثر بر میزان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است؛ از این‌رو تحقیق حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی به چه میزان است؟ چه عواملی بر میزان آگاهی از حقوق شهروندی مؤثر است؟ پژوهش حاضر در پی بررسی عوامل مؤثر بر میزان آگاهی دانشجویان از

حقوق شهروندی است. هدف اصلی این تحقیق نیز بررسی میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه پیام نور بندرعباس از حقوق شهروندی و چگونگی تأثیر عوامل مختلف بر این میزان آگاهی است.

2. پیشینه تحقیق

شیانی و داوودندی (1389) در مقاله‌ای به «تحلیلی بر میزان آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان» پرداختند. روش این مطالعه پیمایش بوده است و نمونه‌ای سیصدنفری از دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی و آزاد مورد آزمون قرار گرفته‌اند. نتایج تحقیق نشان داد در میان ابعاد مختلف حقوق شهروندی، بیشترین میزان آگاهی مربوط به بعد جنسیتی و کمترین آن مربوط به بعد مدنی حقوق شهروندی بوده است. همچنین بین میزان آگاهی‌های اجتماعی و نگرش‌های دانشجویان نسبت به موضوعات مختلف با میزان آگاهی از حقوق شهروندی، رابطه معناداری وجود داشته است. کلدی و پوردهناد (1391) در مطالعه‌ای به «بررسی میزان آگاهی و نگرش دانشجویان نسبت به حقوق شهروندی در تهران» پرداخته‌اند. روش این تحقیق پیمایشی و تکنیک جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه بوده است. جامعه آماری نیز شامل تمام دانشجویان مقاطع مختلف دانشکده‌های فنی - مهندسی و علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران بوده است. از بین دانشجویان یادشده، جمعیت نمونه از طریق فرمول کوکران حدود 200 نفر به دست آمد که با توجه به ریزش پاسخ‌گویان و به منظور اطمینان بیشتر، 220 پرسشنامه توزیع شد. یافته‌های تحقیق نشان داد بین متغیرهای میزان تحصیلات، رشته تحصیلی، محل تولد، محل سکونت و میزان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.

حاجزاده و منصوری (1392) در تحقیقی به «سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی در استان خراسان شمالی» پرداختند. روش تحقیق این مطالعه، پیمایشی است. نمونه تحقیق 384 نفر از شهروندان استان خراسان شمالی در سال 1392 است. نتایج تحقیق نشان داد بین نگرش به حقوق شهروندی، استفاده از رسانه، تحصیلات و سن با آگاهی از حقوق شهروندی رابطه مثبت وجود دارد، ولی بین طبقه اجتماعی، جنسیت و قومیت با آگاهی از حقوق شهروندی رابطه‌ای وجود ندارد.

3. مبانی نظری تحقیق

ریتزر با بررسی روند تاریخی مفهوم شهروندی، بر آن است که شهروندی مدرن حائز چهار بُعد حقوق، تکالیف، مشارکت و هویت است (ریتزر، 1374). جان راولز، تحقق شهروندی واقعی را حاصل عملکرد جامعه‌ای عادل تلقی می‌کند. وی معتقد است شهروندی جریانی است که در متن خود، منجر به رشد شهروندانی می‌شود که هم از حقوق آزادی و عدالت برخوردارند، و هم وظایفی را به منظور تضمین عدالت در جامعه بر عهده می‌گیرند. راولز معتقد است شهروندی، وظایف و مسئولیت‌ها را میان افراد جامعه توزیع می‌کند و در نهایت، امکان مشارکت افراد را در فعل و انفعالات اجتماعی فراهم می‌سازد (Chandran, 2001).

آنتونی گیدنز در کتاب «جامعه‌شناسی» از قول تی. اچ. مارشال، حقوق شهروندی را شامل حقوق مدنی، حقوق سیاسی و حقوق اجتماعی می‌داند (گیدنز، 1381). مارشال در نظریه خود اصول و تعامل میان شهروندی و طبقه اجتماعی را در جامعه‌ای با نظام سرمایه‌داری به عنوان نظامی پویا مطرح می‌سازد که در آن برخورد مدام میان شهروندی و طبقات اجتماعی، تعیین‌کننده زندگی سیاسی و اجتماعی است؛ بدین صورت که فرایند تضمین حقوق اجتماعی موجب فرسایش تفاوت‌های طبقاتی می‌شود و مساوات‌طلبی شهروندی را تقویت می‌کند.

مارشال بر آن است که شهروندی پایگاهی است که به تمامی افرادی که عضو تمام‌عیار اجتماع هستند، داده می‌شود. این افراد همگی دارای جایگاه برابر و حقوق، وظایف و تکالیف متناسب با این پایگاه هستند (Friedman, 2002: 168). در واقع شهروندی موقعیتی است که شامل مجموعه‌ای از حقوق، وظایف و تعهدات است و بر برابری، عدالت و استقلال دلالت دارد (فالکس، 1381). به اعتقاد مارشال، اولاً شهروندی وضعیتی است که ناشی از عضویت کامل فرد در اجتماع است، ثانیاً کسانی که حائز این وضعیت هستند، حقوق و تکالیف یکسان و برابری دارند (روشه، 1376: 208-207). مارشال به سه حق اشاره می‌کند: الف) حق آزادی و شهروندی مدنی؛ ب) حق مشارکت و شهروندی سیاسی؛ ج) حق رفاه و شهروندی اجتماعی.

پارسونز شهروندی را نتیجه توسعه مدرنیته و دموکراتیک‌شدن جوامع می‌داند. او شهروندی را به سه مقوله کردار اجتماعی، عضویت اجتماعی و انسجام اجتماعی پیوند می‌دهد و شهروندی را دارای نوعی احساس تعلق با این سه مقوله کلیدی می‌داند که در نهایت به انسجام اجتماعی می‌انجامد. از

نظر پارسونز، شهروندی به معنی برخورداری همه اقشار و گروه‌های اجتماعی از حقوق و تعهدات شهروندی و آگاهی آنان از حقوق خود است؛ بنابراین آگاهی از حقوق شهروندی نیازمند تأمین انواع مختلف منابع و ایجاد فرصت‌های مناسب و بازتولید ارزش‌های عام از یک سو و نگرش مناسب به این حقوق از سوی دیگر است (حسام، 1381: 11).

دارندورف، شهروندی را موتور پویای حرکت گروه‌های اجتماعی می‌داند، چراکه اگرچه شهروندی موقعیتی حقوقی برای همه افراد به شمار می‌رود اما در واقع امتیازی برای عده خاصی است که از آن برخوردارند (Dahrendrof, 1994: 14-18).

ترنر حقوق شهروندی را مجموعه‌ای از حقوق قانونی و رسمی می‌داند که برای جامعه معینی تعریف شده است و در آن شهروند مدعی برخورداری از منابع ملی می‌شود. به عقیده ترنر، شهروندی بر دسترسی افراد و گروه‌ها به منابع کمیاب در جامعه نظارت دارد. این منابع شامل منابع اقتصادی چون مسکن، درآمد، منابع فرهنگی چون آموزش و منابع سیاسی چون آزادی بیان، مذهب و عقیده است (شیانی، 1381: 17). ترنر شهروندی را شامل دو فرایند می‌داند: فرایند برخورداری و فرایند محرومیت. فرایند برخورداری از طریق بازتخصیص منابع موجب دستیابی شهروندان به منابع و امکانات جامعه می‌شود و فرایند محرومیت با ساخت هویت مشترک، دیگران را از مزایای شهروندی محروم می‌سازد (ترنر، 2008: 48). ترنر بر این عقیده است که شهروندی علاوه بر اینکه فرصتی حقوقی فراهم می‌کند، هویت فرهنگی خاصی را نیز برای فرد و گروه ایجاد می‌کند.

از نظر ترنر، توسعه مفهوم شهروندی ترکیبی است از:

1. نگاه محافظه‌کارانه به شهروندی توسط دولت (ماهیت منفعل شهروندی با تأکید بر توسعه از بالا به پایین، منزوی از جامعه مدنی، و انجام عمده کارها حتی امور مربوط به بخش خصوصی)؛
2. دیدگاه انقلابی به شهروندی (ماهیت فعال شهروندی با تأکید بر توسعه از پایین به بالا مانند سازمان‌های مشارکتی محلی در عرصه عمومی و جوامع مدنی).

ترکیب این دو بعد، نظریه تاریخی و پویای شهروندی را از دیدگاه ترنر شکل می‌دهد (Turner, 1990).

آلن سیزر و وان هبرت (2005) در تحلیل ابعاد شهروندی بیان می‌کنند که شهروندی دارای چهار بُعد است: مدنی، سیاسی، اجتماعی - اقتصادی، و بعد فرهنگی یا گروهی شهروندی. بعد مدنی شهروندی به شیوه زندگی شهروندان که معمولاً در راستای اهداف آزادمشنانه جامعه است، اشاره

دارد (به نقل از فالکس، 1384: 133). بعد سیاسی شهروندی شامل حق رأی و مشارکت سیاسی شهروندان است. بعد اجتماعی و اقتصادی شهروندی به ارتباط بین افراد در یک موقعیت اجتماعی و همچنین به مشارکت در یک فضای باز سیاسی اشاره دارد.

4. فرضیه‌های تحقیق

- بین سن و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین جنسیت و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین رشته تحصیلی و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین وضعیت اشتغال و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین تحصیلات والدین و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین میزان استفاده از رسانه‌های جمعی و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین نگرش به مشارکت و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.
- بین نگرش به شهروندی و میزان آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.

5. روش تحقیق

این پژوهش به روش کمی و با استفاده از تکنیک پیمایش انجام شده است. جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان دانشگاه پیام نور بندرعباس بود و با استفاده از فرمول کوکران یک نمونه 350 نفری انتخاب شدند و مورد مطالعه قرار گرفتند. افراد نمونه به صورت نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی ساده انتخاب شدند. داده‌های مورد نیاز تحقیق با استفاده از روش پرسشنامه جمع‌آوری شد. در این پژوهش برای دستیابی به اعتبار ابزار سنجش، اعتبار صوری پرسشنامه به وسیله تعدادی از صاحب‌نظران بررسی و تأیید شد و برای اطمینان از پایایی سؤال‌های پرسشنامه، از روش ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. بر اساس ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده از آزمون پایایی، طیف آگاهی از حقوق شهروندی 0/879 و نمایانگر پایایی بالای طیف است.

نرم‌افزار مورد استفاده در این پژوهش، نرم‌افزار SPSS است. تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از آزمون رگرسیون، آزمون تی، تحلیل واریانس یک‌طرفه انجام شده است. در تعریف متغیر وابسته «آگاهی از

حقوق شهروندی» باید گفت حقوق شهروندی مجموعه‌ای از حقوق سیاسی، مدنی، اجتماعی، فرهنگی و جنسیتی است که شهروند از آن برخوردار می‌شود. منظور از میزان آگاهی از حقوق شهروندی این است که افراد در ذهن خود در مورد حقوق شهروندی چه چیزهایی می‌دانند و این دانسته‌ها چقدر با واقعیت سازگاری دارد؟ در این تحقیق، متغیر آگاهی از حقوق شهروندی، در قالب مؤلفه‌های حقوق مدنی، حقوق سیاسی، حقوق اجتماعی، حقوق فرهنگی و حقوق جنسیتی مورد سنجش قرار گرفته است. این متغیر به صورت طیف لیکرت با پنج گزینه برای پاسخ‌دهی به آن سنجیده شده است.

6. یافته‌ها

در این قسمت به نتایج به دست آمده از پژوهش در دو بخش توصیفی و استنباطی پرداخته می‌شود. ابتدا به توصیف ویژگی‌های نمونه مورد مطالعه اشاره شده و سپس تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها بیان می‌شود. همان‌طور که یافته‌ها نشان می‌دهد از مجموع دانشجویان 68 درصد دختر و 32 درصد پسر هستند. از نظر سن 25/7 درصد 17-20 سال، 46 درصد 21-24 سال، 25/4 درصد 25-29 سال و 2/9 درصد بالای 30 سال سن دارند. میانگین سن دانشجویان 22 سال بود. 76 درصد مجرد و 24 درصد متأهل، 27/4 درصد شاغل و 72/6 درصد غیرشاغل بودند. از نظر پایگاه اقتصادی - اجتماعی 12 درصد از پاسخ‌گویان در سطح بالا، 79/4 درصد در سطح متوسط و 8/6 درصد در سطح پایین قرار دارند. بر اساس رشته تحصیلی، 60/6 درصد دانشجویان رشته‌های علوم انسانی، 14/3 درصد رشته‌های علوم پایه و 25/1 درصد از رشته‌های فنی - مهندسی بودند. از نظر میزان استفاده دانشجویان از رسانه‌های جمعی، 11/4 درصد از دانشجویان در سطح کم، 76/9 درصد در سطح متوسط و 11/7 درصد در سطح بالا قرار دارند. همچنین بررسی نگرش شهروندی پاسخ‌گویان نشان می‌دهد 4/9 درصد از دانشجویان دارای نگرش منفی، 26/3 درصد نگرش مثبت و 68/9 درصد از دانشجویان نیز دارای نگرش نه منفی و نه مثبت به شهروندی بوده‌اند. نتایج نگرش دانشجویان به مشارکت نیز نشان می‌دهد 10/6 درصد از آنان نگرش منفی، 19/1 درصد نگرش مثبت و 70/3 درصد هم نگرش‌شان نسبت به مشارکت نه منفی و نه مثبت بوده است. 12 درصد دانشجویان آگاهی کم، 80 درصد آگاهی متوسط و 8 درصد آگاهی بالایی از حقوق شهروندی دارند.

جدول شماره 1. توزیع فراوانی و درصد پاسخ‌گویان بر حسب متغیرهای تحقیق

متغیر	فراوانی	درصد	متغیر	فراوانی	درصد	متغیر	فراوانی	درصد		
جنسیت	دختر	238	68/0	مجرد	266	76/0	وضعیت	96	27/4	
	پسر	112	32/0	متاهل	84	24/0	تاهل	254	72/6	
گروه‌های سنی	17-20 سال	90	25/7	بالا	42	12/0	پایگاه اقتصادی - اجتماعی	علوم انسانی	212	60/6
	21-24 سال	161	46/0	متوسط	278	79/4		رشته تحصیلی	50	14/3
	25-29 سال	89	25/4	پایین	30	8/6		فنی مهندسی	88	25/1
	30 سال به بالا	10	2/9	بی سواد	41	11/7		بی سواد	72	20/6
جمع کل پاسخ‌گویان		350	100/0	ابتدایی	110	31/4	تحصیلات	137	39/1	
آگاهی از حقوق شهروندی	کم	42	12/0	پدر	49	14/0	مادر	راهنمایی	59	16/9
	متوسط	280	80/0	دیپلم	65	18/6		دیپلم	51	14/6
	زیاد	28	8/0	فوق دیپلم	40	11/4		فوق دیپلم	28	8/0
نگرش به مشارکت	منفی	37	10/6	لیسانس و بالاتر	45	12/9	لیسانس و بالاتر	لیسانس و بالاتر	3	0/9
	نه منفی نه مثبت	246	70/3	منفی	17	4/9		کم	40	11/4
	مثبت	67	19/1	نگرش شهروندی	241	68/9		استفاده از رسانه‌های جمعی	269	76/9
جمع کل پاسخ‌گویان		350	100/0	مثبت	92	26/3		زیاد	41	11/7

جدول شماره 2. توزیع فراوانی و درصد میزان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی را در ابعاد

بررسی عوامل مؤثر بر میزان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه پیام نور بندرعباس

مختلف نشان می‌دهد. در بعد مدنی حقوق شهروندی، 13/4 درصد در سطح پایین، 52/9 درصد در سطح متوسط و 33/7 درصد در سطح بالا قرار دارند. در بعد سیاسی حقوق شهروندی، 9/7 درصد از پاسخ‌گویان در سطح پایین، 71/4 درصد در سطح متوسط و 18/9 درصد در سطح بالا قرار می‌گیرند. در بعد اجتماعی حقوق شهروندی، 11/7 درصد از پاسخ‌گویان در سطح پایین، 73/1 درصد در حد متوسط و 15/1 درصد در سطح بالا قرار دارند. همچنین بررسی بعد فرهنگی حقوق شهروندی نشان می‌دهد 11/1 درصد از پاسخ‌گویان آگاهی پایین، 75/4 درصد آگاهی متوسط و 13/4 درصد دارای آگاهی بالا بوده‌اند. در نهایت، نتایج جدول نشان می‌دهد در بعد جنسیتی حقوق شهروندی، 81/4 درصد در سطح متوسط و 18/6 درصد در سطح بالا قرار دارند. جمع نمره حقوق شهروندی در ابعاد پنج‌گانه نیز بیانگر آن است که در نمونه مورد مطالعه، 12 درصد در سطح پایین، 80 درصد در سطح متوسط و 8 درصد در سطح بالای آگاهی قرار دارند.

جدول شماره 2. توزیع فراوانی و درصد میزان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی و ابعاد آن

ابعاد آگاهی از حقوق شهروندی	ضریب آلفای کرونباخ	پایین	متوسط	بالا	جمع
بُعد مدنی حقوق شهروندی	0/849	47	185	118	350
		13/4	52/9	33/7	100/0
بُعد سیاسی حقوق شهروندی	0/883	34	250	66	350
		9/7	71/4	18/9	100/0
بعد اجتماعی حقوق شهروندی	0/857	41	256	53	350
		11/7	73/1	15/1	100/0
بُعد فرهنگی حقوق شهروندی	0/654	39	264	47	350
		11/1	75/4	13/4	100/0
بُعد جنسیتی حقوق شهروندی	0/757	—	285	65	350
		—	81/4	18/6	100/0
حقوق شهروندی	0/879	42	280	28	350
		12/0	80/0	8/0	100/0

جدول شماره 3 نتایج تحلیل رگرسیون را برای آزمون رابطه میان دو متغیر سن و آگاهی از حقوق

شهروندی نشان می‌دهد. متغیر سن 13/6 درصد با متغیر وابسته همبستگی دارد. ضریب تعیین R^2 نشان می‌دهد 1/8 درصد از واریانس متغیر وابسته را سن تبیین می‌کند که این ضریب برای تعمیم به کل جامعه مورد مطالعه 1/6 درصد است. مقدار $F=6/520$ در سطح معنی‌داری 0/011 نشان‌دهنده رابطه معنی‌دار میان سن و آگاهی از حقوق شهروندی است.

جدول شماره 3. ضریب همبستگی پیرسون میان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی با سن آنان

متغیر	R	R^2	Adj. R^2	اشتباه استاندارد	B	بتا	t	F	Sig
سن	0/136	0/018	0/016	14/443	-0/618	-0/136	-2/553	6/520	0/011

برای دریافت تفاوت معناداری میان میانگین نمرات دختران و پسران از آزمون تی مستقل استفاده شده است. جدول شماره 4 آزمون رابطه بین جنسیت پاسخ‌گویان و آگاهی آنان از حقوق شهروندی را نشان می‌دهد. چنانچه در جدول مشاهده می‌شود مقدار $t=-3/923$ با سطح معنی‌داری 0/000 گویای آن است که تفاوت معناداری بین میانگین نمرات پسران (90/803) و دختران (84/390) در آگاهی از حقوق شهروندی وجود دارد و پسران در مقایسه با دختران از آگاهی بیشتری برخوردارند.

جدول شماره 4. آزمون تفاوت میانگین آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی بر حسب جنسیت

جنسیت	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	اشتباه استاندارد	t	Sig
دختر	238	84/390	14/115	0/914	-3/923	0/000
پسر	112	90/803	14/581	1/377		

جدول شماره 5 رابطه میان نوع رشته تحصیلی و آگاهی از حقوق شهروندی را با توجه به تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان می‌دهد. با توجه به مقدار $F=7/841$ و سطح معناداری $Sig=0/000$ فرضیه ما مبنی بر وجود رابطه معنی‌دار میان نوع رشته تحصیلی و آگاهی از حقوق شهروندی پذیرفته می‌شود.

جدول شماره 5. نتایج تحلیل واریانس آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی با رشته تحصیلی

رشته تحصیلی	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	اشتباه استاندارد	Sum of Squares	Mean Squares	F	Sig
علوم انسانی	212	88/87	11/69	0/803	3197/87	1598/93	7/841	0/000
علوم پایه	50	83/08	14/29	2/022				
فنی - مهندسی	88	82/48	19/14	2/040				
کل	350	86/44	14/55	0/778				

جدول شماره 6 رابطه میان وضعیت اشتغال و آگاهی از حقوق شهروندی را بر اساس آزمون تفاوت میانگین (T) نشان می‌دهد. با توجه به سطح معناداری به دست آمده (Sig=0/382) این فرضیه مبنی بر وجود تفاوت معنی‌دار میان آگاهی از حقوق شهروندی و وضعیت اشتغال پاسخ‌گویان تأیید نمی‌شود.

جدول شماره 6. آزمون تفاوت میانگین آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی بر حسب وضعیت اشتغال

وضعیت اشتغال	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	اشتباه استاندارد	t	Sig
شاغل	96	87/552	15/782	1/610	0/876	0/382
غیرشاغل	254	86/023	14/076	0/883		

جدول شماره 7 نشان‌دهنده رابطه میان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی و تحصیلات پدر آنهاست. با توجه به مقدار F و سطح معنی‌داری به دست آمده (Sig=0/000) می‌توان نتیجه گرفت میان تحصیلات پدر و آگاهی از حقوق شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره 7. نتایج تحلیل واریانس آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی بر حسب تحصیلات پدر

تحصیلات پدر	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	اشتباه استاندارد	Sum of Squares	Mean Squares	F	Sig
بی‌سواد	41	77/97	24/92	3/89	5521/57	1104/31	5/551	0/000
ابتدایی	110	85/41	12/10	1/154				
راهنمایی	49	92/12	9/34	1/334				
دیپلم	65	87/40	11/89	1/474				

Sig	F	Mean Squares	Sum of Squares	اشتباه استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	تحصیلات پدر
				1/828	11/56	90/80	40	فوق دیپلم
				2/148	14/41	85/22	45	لیسانس و بالاتر
				0/778	14/55	86/44	350	کل

جدول شماره 8 رابطه میان تحصیلات مادر و آگاهی از حقوق شهروندی را با روش تحلیل واریانس یک طرفه نشان می‌دهد. با توجه به مقدار $F=4/398$ و سطح معناداری به دست آمده ($Sig=0/001$)، فرضیه ما مبنی بر وجود رابطه معنی‌دار میان تحصیلات مادر و آگاهی از حقوق شهروندی تأیید می‌شود.

جدول شماره 8. نتایج تحلیل واریانس آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی بر حسب تحصیلات مادر

Sig	F	Mean Squares	Sum of Squares	اشتباه استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	تحصیلات مادر
0/001	4/398	888/70	4443/51	2/197	18/64	83/30	72	بی سواد
				1/188	13/91	87/25	137	ابتدایی
				1/445	11/10	86/40	59	راهنمایی
				1/696	12/11	85/29	51	دیپلم
				2/300	12/17	89/10	28	فوق دیپلم
				0/000	0/000	120/00	3	لیسانس و بالاتر
				0/778	14/55	86/44	350	کل

جدول شماره 9 رابطه میان پایگاه اقتصادی - اجتماعی و آگاهی از حقوق شهروندی را با توجه به تحلیل واریانس یک طرفه نشان می‌دهد. با توجه به مقدار $F=0/408$ و سطح معناداری $Sig=0/666$ فرضیه ما مبنی بر وجود رابطه معنی‌دار میان پایگاه اقتصادی - اجتماعی و آگاهی از حقوق شهروندی پذیرفته نمی‌شود.

جدول شماره 9. نتایج تحلیل واریانس آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی با پایگاه اقتصادی - اجتماعی آنها

Sig	F	Mean Squares	Sum of Squares	اشتباه استاندارد	انحراف استاندارد	میانگین	فراوانی	پایگاه اقتصادی - اجتماعی
0/666	0/408	86/66	173/33	3/50	22/69	86/07	42	بالا
				0/795	13/26	86/25	278	متوسط
				2/11	11/60	88/73	30	پایین
				0/778	14/55	86/44	350	کل

فرضیه بعدی این مطالعه، رابطه بین میزان استفاده از رسانه‌های جمعی و آگاهی از حقوق شهروندی است که برای بررسی آن از رگرسیون استفاده شده است. بر اساس نتایج به دست آمده، متغیر رسانه‌های جمعی به میزان 18/6 درصد با متغیر وابسته همبستگی دارد. مقدار $R^2=0/034$ نشان می‌دهد متغیر مستقل 3/4 درصد از واریانس متغیر وابسته را در جمعیت نمونه تبیین می‌کند. همین مقدار برای کل جامعه آماری 3/2 درصد است. مقدار ضریب $Beta=0/186$ همبستگی مستقیم و مثبتی را میان دو متغیر نشان می‌دهد. با توجه به مقدار ضریب B می‌توان گفت به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل، 0/464 واحد به متغیر وابسته (آگاهی از حقوق شهروندی) اضافه می‌شود. مقدار $T=3/525$ و سطح معناداری $Sig=0/000$ گویای رابطه معنی‌دار میان میزان استفاده از رسانه‌های جمعی و آگاهی از حقوق شهروندی است.

جدول شماره 10. ضریب همبستگی پیرسون میان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی با میزان استفاده از رسانه‌های جمعی

متغیر	R	R ²	Adj. R ²	اشتباه استاندارد	B	بتا	t	F	Sig
رسانه‌های جمعی	0/186	0/034	0/032	14/324	0/464	0/186	3/525	12/422	0/000

در جدول شماره 11 نتایج تحلیل رگرسیون میان نگرش به مشارکت، با میزان آگاهی از حقوق شهروندی مشاهده می‌شود. همان‌گونه که از یافته‌ها برداشت می‌شود، نگرش به مشارکت 19/2 درصد با متغیر وابسته همبستگی دارد. با توجه به مقدار $R^2=0/037$ می‌توان گفت متغیر نگرش به مشارکت 3/7 درصد از متغیر وابسته را در نمونه و تنها با اندکی کاهش یعنی 3/4 درصد از واریانس متغیر وابسته را در کل جامعه آماری تبیین می‌کند. مقدار ضریب بتا $Beta=0/192$ گویای وجود رابطه مثبت و مستقیم میان دو متغیر است. مقدار $B=0/805$ گویای آن است که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل (نگرش به مشارکت) 0/805 واحد به متغیر وابسته افزوده می‌شود. مقدار $T=3/647$ و سطح معناداری $Sig=0/000$ رابطه میان متغیرهای نگرش به مشارکت و آگاهی از حقوق شهروندی را معنادار می‌داند؛ بنابراین فرضیه تحقیق با اطمینان 99 درصد تأیید می‌شود.

جدول شماره 11. ضریب همبستگی پیرسون میان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی با نگرش به مشارکت

متغیر	R	R ²	Adj. R ²	اشتباه استاندارد	B	بتا	t	F	Sig
نگرش به مشارکت	0/192	0/037	0/034	14/307	0/805	0/192	3/647	13/299	0/000

فرضیه بعدی بیانگر رابطه میان نگرش به شهروندی و آگاهی از حقوق شهروندی است. بر اساس نتایجی که در جدول شماره 12 آمده است، نگرش به شهروندی همبستگی نسبتاً بالایی ($R=0/425$) با آگاهی از حقوق شهروندی دارد. مقدار $R^2=0/181$ نشان می‌دهد نگرش به شهروندی 18/1 درصد از واریانس متغیر وابسته (آگاهی) را در نمونه تبیین می‌کند. درصد تبیین واریانس متغیر وابسته توسط متغیر مستقل در کل جامعه آماری 17/8 درصد است. مقدار بتا $Beta=0/425$ بیانگر وجود رابطه مستقیم و مثبت میان نگرش به شهروندی و آگاهی از حقوق شهروندی است؛ به گونه‌ای که به ازای هر واحد افزایش در متغیر مستقل با توجه به $B=4/613$ ، $4/61$ واحد به متغیر وابسته اضافه می‌شود. مقدار $T=8/757$ و سطح معناداری $Sig=0/000$ گویای آن است که رابطه نگرش به شهروندی با آگاهی از حقوق شهروندی در سطح اطمینان 99 درصد معنادار است.

جدول شماره 12. ضریب همبستگی پیرسون میان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی با نگرش به شهروندی

متغیر	R	R ²	Adj.R ²	اشتباه استاندارد	B	بتا	t	F	Sig
نگرش به شهروندی	0/425	0/181	0/178	13/196	4/613	0/425	8/757	76/681	0/000

رگرسیون چندمتغیره: همچنان که از ارقام جدول شماره 13 مشخص می‌شود، پس از وارد شدن تمام ابعاد حقوق شهروندی، در نهایت چهار بُعد در معادله باقی ماندند. همان گونه که مشاهده می‌شود این چهار بُعد قادر به پیش‌بینی 9/1 درصد از تغییرهای متغیر وابسته هستند. همچنین نتایج جدول نشان می‌دهد سه بُعد حقوق شهروندی به جز بُعد مدنی، همبستگی مستقیم و معنادار با متغیر وابسته دارند.

جدول شماره 13. عناصر اصلی تحلیل چندمتغیره برای پیش‌بینی متغیر وابسته به روش مرحله‌به‌مرحله

نام متغیر	R	R ²	Adj.R ²	اشتباه استاندارد
بعد جنسیتی	0/195	0/038	0/035	9/553
بعد سیاسی	0/254	0/064	0/059	9/435
بعد مدنی	0/283	0/080	0/072	9/370
بعد فرهنگی	0/301	0/091	0/080	9/329

جدول شماره 14. ضرایب متغیرهای معادله پیش‌بینی متغیر وابسته در مرحله چهارم

نام متغیر	B	Beta	t	Sig
بعد جنسیتی	0/740	0/195	3/712	0/000
بعد سیاسی	0/380	0/165	3/119	0/002
بعد مدنی	-0/492	-0/175	-2/421	0/016
بعد فرهنگی	0/358	0/131	2/008	0/045

Constant=53/859

بنابراین شکل نهایی معادله با استخراج ضرایب خام (B) به صورت زیر است:
 بعد فرهنگی (0/358) + بعد مدنی (-0/492) + بعد سیاسی (0/380) + بعد جنسیتی (0/740) +
 $Y_1 = 53/859$

بحث و نتیجه‌گیری

هر جامعه‌ای با توجه به زمینه‌های فرهنگی و ارزشی خود نیاز به شهروندانی آگاه دارد تا بتوانند در قالب حقوق و وظایف تعیین‌شده، در چهارچوب فضای سیاسی - اجتماعی فعالیت کنند. دستیابی به چنین هدفی نیازمند تدابیر و زمینه‌های لازم برای آگاه‌سازی شهروندان است.

پژوهش حاضر با هدف بررسی عوامل مؤثر بر میزان آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان دانشگاه پیام نور بندرعباس انجام شد. در ابتدا پس از مطالعه مقدماتی، پیشینه تحقیقات در حوزه مورد نظر بررسی شدند. از روش پیمایشی و تکنیک پرسشنامه برای جمع‌آوری داده‌ها بهره گرفته شد. جامعه آماری، تمام دانشجویان دانشگاه پیام نور بندرعباس در سال 96 را دربرمی‌گرفت. با توجه به تنوع رشته‌ها و ناهمگنی جامعه آماری، از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی ساده استفاده شده است. حجم نمونه نیز $n=350$ برآورد شد.

بررسی میزان آگاهی دانشجویان از حقوق شهروندی نشان می‌دهد 12 درصد از دانشجویان آگاهی کم، 80 درصد آگاهی متوسط و 8 درصد آگاهی بالایی داشتند.

از نتایج تحقیق این است که رابطه معناداری میان سن، جنسیت، رشته تحصیلی، تحصیلات والدین، میزان استفاده از رسانه‌های جمعی، نگرش به مشارکت، نگرش به شهروندی با میزان آگاهی از حقوق شهروندی وجود دارد اما میان متغیر پایگاه اقتصادی - اجتماعی، وضعیت اشتغال و میزان آگاهی از حقوق

شهروندی رابطه معناداری مشاهده نشد. همچنین با استفاده از رگرسیون چند متغیره به شیوه مرحله به مرحله مشخص شد که چهار بُعد حقوق شهروندی بیشترین تأثیر را دارند. این چهار بُعد عبارتند از: بُعد جنسیتی، بُعد سیاسی، بُعد مدنی و بُعد فرهنگی. در مجموع، چهار بُعد یادشده توانستند 9/1 درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین کنند. میزان همبستگی نیز $R=0/301$ به دست آمد.

با توجه به نتایج به دست آمده از این تحقیق، پیشنهاد می شود به منظور افزایش میزان آگاهی دانشجویان از حقوق و وظایف شهروندی، کلاس های آموزشی برگزار شود. همچنین آموزش حقوق شهروندی در دوران کودکی و نوجوانی به ویژه توجه به این امر در محتوای دروس مدارس مد نظر قرار گیرد.

در زمینه آگاهی از وظایف شهروندی که بر افزایش آگاهی از حقوق مؤثر بوده است، طراحی و توزیع بروشورهای تبلیغاتی در میان گروه ها و اقشار مختلف جامعه به ویژه دانشجویان می تواند نقش مؤثری ایفا کند؛ بنابراین بهترین راهکارها برای افزایش میزان آگاهی از حقوق شهروندی چه در میان دانشجویان و چه در میان سایر اقشار جامعه، فرهنگ سازی، اطلاع رسانی همگانی شامل آموزش و ترویج حقوق شهروندی، و فراهم کردن بسترهای لازم برای مشارکت افراد در جامعه است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- حسام، فرحناز (1381)، «هویت شهروندی»، اندیشه و پژوهش، سال پنجم، شماره 51.
- حاجزاده، مصطفی؛ منصور، اعظم (1392)، «سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی در استان خراسان شمالی»، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، سال چهارم، شماره دوازدهم.
- روشه، گی (1376)، جامعه‌شناسی تالکوت پارسونز، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: تیبان.
- ریتزر، جورج (1374)، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی. تهران: انتشارات علمی.
- شرفی، محمدرضا؛ طاهرپور، محمدشریف (1387)، «نقش نهادهای آموزشی در تربیت شهروندی»، مهندسی فرهنگ، شماره 15 و 16.
- شیانی، ملیحه (1381)، «شهروندی و رفاه اجتماعی»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال اول، شماره 4.
- شیانی، ملیحه؛ داودوندی، طاهره (1389)، «تحلیلی بر میزان آگاهی از حقوق شهروندی در میان دانشجویان»، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره 5.
- فالکس، کیث (1381)، شهروندی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: کویر.
- فالکس، کیث (1384)، حقوق شهروندی، ترجمه عبدالعزیز ویسی، تهران: سیروان.
- کلدی، علیرضا؛ پوردهناد، نگار (1391)، «بررسی میزان آگاهی و نگرش دانشجویان نسبت به حقوق شهروندی در تهران»، فصلنامه مطالعات شهری، سال دوم، شماره چهارم.
- گیدنز، آنتونی (1381)، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نی.
- وثوقی، منصور؛ حضرتی، مرتضی (1391)، «بررسی جامعه‌شناختی رابطه سرمایه نمادین و نگرش به حقوق شهروندی (مطالعه موردی شهر تبریز)»، مطالعات جامعه‌شناسی، سال چهارم، شماره 14.

- Chandran, K. (2001), "Education and Citizenship in Diverse Societies", *International Journal of Research*, 35 (3).
- Dahrendorf, R. (1994), "Citizenship and Beyond: Beyond: The social Dynamics of an Idea", In B. S. Turner & P. Hamilton (ed), *Citizenship Critical Consept*, London: Routledge.
- Friedmann, J (2002), *The Prospect of Cities*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Turner, B. S. (2008), *Rights and Virtues: Political Essays on Citizenship and Social Justice*, Oxford: Bardwell Press.
- Turner, B. S. (1990), "Theory of Citizenship", *Sociology*, 24. Outline of (2) May.
- Unesco (2004), *World Charter on the Right to the City. World Urban Forum*, available at: www.portal.unesco.org